

ISBN 978-966-8840-84-4(3) 6.Говорун Т.В.Економічна культура в гендерному вимірі //Вища освіта України в контексті інтеграції до Європейського освітнього простору - Гуманітарний вісник ДВНЗ „Переяслав_Хмельницький державний педагогічний університет імені Г. Сковороди.- Вип.31.Том 3(45)-К:Гнозис, 2013.-с.57-65(0,5 др.арк.)

Тамара Говорун

ГЕНДЕРНИЙ АНАЛІЗ ЕКОНОМІЧНОЇ КУЛЬТУРИ

Gender analysis of economical culture

Gender factor is a kind of indicator for a level of sex equality in differentiating educational and social barriers on the way to individual self realization. Females and males economical aspirations help to discover subjective intentions to accept or reject gender stereotypes as well as problems on the way to overcome them. The aim of the study is to discover social-psychological factors ,which determine sex difference in economical self-presentations and which determine the features of contemporary economical culture. Research methods include content-analysis of student”s narratives on a topic “It”s me about 10,20 or more years ahead “,focus-groups discussion “Do women really need professional career?”,questionnaires, sociological statistics analysis. Women are more oriented on universal sex neutral roles in different family functioning,especially in children rearing in comparison to men .The last ones are far from traditional stereotypes in their attitudes towards their partners professional educations and vocational aspirations,but in connection with satisfactory level of providing a house. Thus young women are more oriented on a humanitarian sciences and service vocations ,which have low level of salary. This asymmetry in vocational sex distribution are vivid in sociological data settings concerning economical population social structure in Ukraine. Such disproportion is a negative indicator of the gender character socialization from the one side,from the another creates a negative background for personal job status women”s aspirations in contemporary market conditions. Their own business future plans has only small percent of student ,and these chosen kinds of business aspirations are mostly oriented on model or service manufacture. The focus -groups discussions vividly demonstrated a dominated tendency of Ukrainian mass-media ,especially Russian origin,to re tern women into traditional roles not only in family settings,but in social-economical as well. In opinion of students majority the educational role of “the fourth power” as an important factor of gender socialization should be oriented on proclaiming the psycho biography of those women,which self-made in their career dimensions,which reached a highest level in government or bysines structures night serve a model for gender equality economical gob and political aspirations as well as in successful overcoming traditional stereotypes.

Запровадження політики гендерної рівності стає в Україні одним із важливих напрямків розбудови громадянського суспільства. Згідно із міжнародними зобов'язаннями планується до 2015 року забезпечити статеве співвідношення на рівні не менше 30% частки жіночої статі у представницьких органах влади і на вищих щаблях вертикалі влади, скоротити наполовину розрив у доходах жінок і чоловіків.

Актуальність теми зумовлена тим, що фактор гендеру є стрижневим в оцінці психології суспільного буття, соціально-економічного, етнокультурного функціонування малих та великих груп на різних щаблях їх функціонування. Запровадження економічного виміру в контекст гендерного аналізу життєдіяльності людей дає можливість зрозуміти внутрішні, суб'єктні чинники які зумовлюють статеву диференціацію засвоєння економічних настанов. Психологічна наука є однією з тих галузей економічних знань, яка досліджує роль гендерного чинника в економічній соціалізації молоді, її професійному, кар'єрному, громадсько-політичному становленні. У центрі уваги цього етапу роботи є аналіз досліджень суб'єктності гендеру на теренах економічної психології, їх теоретичні і методичні засади, напрями на перспективу.

Об'єктом дослідження є соціально-психологічні чинники, які зумовлюють диференціацію соціально-економічних ролей, статусу, можливостей та обмежень статей в функціонуванні українського соціуму.

Мета дослідження полягає в проведенні теоретичного аналізу гендерних явищ в українському соціумі як засадничих для проблематики економічної соціалізації. Відповідно до мети в дослідженні вирішувались такі завдання:

- визначити поняття та феноменологію явища гендеру як наскрізної характеристики соціальної стратифікації суспільства,
- описати модель традиційно та егалітарно зумовленої статево-рольової економічної поведінки;
- висвітлити проблематику економічних самопрезентацій, які є найбільш поширеними серед молодих чоловіків та жінок.

Методологічні засади гендерного аналізу передбачають інтеграцію гуманістично-екзистенційного та когнітивно-поведінкового теоретичних підходів, які найбільшою мірою реалізують принципи розвитку, активності, суб'єктності, детермінізму та системності.

В оцінці соціально-економічного становища чоловічого і жіночого населення працездатного віку, його динаміки, а також освітнього статусу, професійних орієнтацій на ринку праці використовувався статистичний аналіз соціологічних даних, представлених Держкомстатом України, Українським інститутом соціальних досліджень, Державним інститутом проблем сім'ї та молоді, а також Звітами з людського розвитку згідно з

Програмами розвитку ООН. Статеві відмінності в побудові індивідуальних сценаріїв економічного життя в часовій перспективі (сьогоденні і майбутньому) досліджувалися нами методом контент-аналізу 113 жіночих та 57 чоловічих творів на тему «Я через 10, 20 і більше років», написаних студентами Київського, Тернопільського та Чернігівського педагогічних університетів, а також підготовлених ними само презентацій «резюме», для уявного працевлаштування в умовах «жорсткої» конкуренції.

Зіставлення сценаріїв майбутнього економічного життя проводилось якісно-кількісним аналізом частоти визначених нами смислових одиниць, на які створювалась установка до початку складання наративу. Він мав розгортатися щодо особистих досягнень в таких напрямках:

- Рівень освіти за спеціальністю, перепідготовка, додаткові освітні курси, спеціалізації, перекваліфікація.
- Характер професійної діяльності (вимоги до особистості, ступінь складності функціональних обов'язків).
- Соціально-економічний статус (рівень посадової платні, значущість посади в посадових інструкціях).
- Кар'єрне просування службовими сходинками досягнутий щабель в управлінській структурі.
- Трудова зайнятість (повна, часткова, сумісництво посад, гнучкий графік, не працює).
- Участь в громадянсько-політичному житті (членство в партійних, неурядових організаціях та об'єднаннях).
- Шлюбно-сімейні стосунки (освіта та соціально економічний статус шлюбного партнера, кількість дітей, родичів на утриманні).
- Спосіб ведення домашнього господарства (хто відповідає, механізація праці, розподіл сімейних ролей).
- Вільний час (заняття спортом, активне-пасивне дозвілля хобі).
- Стан фізичного здоров'я та зовнішні дані,
- Власність (нерухома, «рухома», заощадження, щабель матеріального достатку).

Презентовані резюме аналізувались з позиції частотності та рейтингового місця вказаних в них особистісних властивостей та досягнень як мотивації економічної поведінки.

Стандартизовані інтерв'ю проводились з 17 жінками та 30 чоловіками різного віку, які досягли високих успіхів в професійній (науковій, культурно-і освітній, громадсько-політичній, медичній та підприємницькій діяльності). Застосовувався також контент аналіз записів роботи двох статево-змішаних різновікових фокус-груп на тему «Навіщо жінці кар'єра?», які проводились у рамках діяльності неурядової жіночої організації у м. Києві.

Поняття «Гендерна нерівність» у контексті економічної культури визначається у різний спосіб - рівності можливостей обійняти ту чи іншу посаду, рівність винагороди за

виконану працю та в доступі до матеріальних ресурсів, рівності в отриманні бажаної професійної освіти та місця праці тощо.

Взаємозв'язок об'єктивних і суб'єктивних параметрів економічного успіху є основною засадою гендерного аналізу позицій чоловіків і жінок на ринку праці, де позитивний результат у кар'єрі «ділиться» на показники суб'єктивного задоволення, які в одних випадках посилюють Я-концепцію працівника, а в інших можуть цілковито знівельовати його професійні досягнення, демонструючи втрату самого себе і власних цінностей заради мотиву обійняти посаду та утримуватись на піку «соціального капіталу».

Дотримання гендерного паритету у функціонуванні сім'ї простежують за низкою індикаторів, серед яких чільне місце посідають — такі, як:

- взаємозамінність сімейних ролей та обов'язків;
- відсутність упередженого ставлення до людини та її діяльності на основі її статевої належності;
- забезпечення рівних прав і можливостей кожного члена сім'ї, і в першу чергу дітей, в соціалізації незалежно від статевої належності.

Особливості сформованих уявлень про характер гендерних ролей в сім'ях малих і інших міст представлені в таблиці 1.

Порівняльний аналіз відповідей чоловіків та жінок малих і інших міст дає підстави для висновку, що жіноцтво є більш орієнтованим на партнерство з чоловіком у реалізації функцій сім'ї, значно вище поціновує роль вищої освіти, фінансової самодостатності, більш критично ставиться до домашнього господарства як сфери самореалізації особистості, до обмеження призначення жінки колом родини і материнством. У цілому чоловіки виявляють більш традиційні погляди щодо сімейного рівноправ'я. Так, вони погоджуються з тим, що обидві статі мають «брати рівноцінну участь у вихованні дітей і вирішенні сімейних питань» (93 % — за, 7 % — проти), а також з тим, що «чоловіки здатні бути такими ж турботливими вихователями своїх дітей, як і жінки» (91 % — за, 9 % — проти), не заперечують проти того, що «фінансовий внесок у сімейний дохід мають робити як чоловік, так і дружина» (76 % — за, 24 % — проти), щоб «домогосподарювання жінки вважалось таким же способом реалізації, як і суспільна праця» (62 % за, 38 % — проти). Однак чоловіки при цьому схильні оцінювати вищу освіту «важливішою для чоловіків, ніж для жінок» (49 % — за, 51 % — проти), а також «віддавати жінкам перевагу сім'ї і материнству» (80 % — за, 20 % — проти). Подібні тенденції до схиляння через сімейного рівноправ'я подружжя у бік жіночої відповідальності за родину більшою мірою притаманні жителям малих міст у порівнянні з іншими опитаними.

Таблиця 1

**Розподіл суджень щодо сімейних сфер життєдіяльності
чоловіків та жінок***

<i>Твердження</i>	<i>Відповідь</i>	<i>Чоловіки</i>	<i>Жінки</i>	<i>Серед усіх опитаних</i>	<i>Малі міста</i>
Бути домогосподаркою — це такий же спосіб реалізувати себе, як і працювати	Повністю та скоріше погоджуюсь	62	47	54	56
	Повністю та скоріше не погоджуюсь	38	53	46	42
Вища освіта для чоловіків важливіша, ніж для жінок	Повністю та скоріше погоджуюсь	49	32	50	54
	Повністю та скоріше не погоджуюсь	51	68	60	57
Для дитини дошкільного віку погано, якщо її мати працює	Повністю та скоріше погоджуюсь	69	62	65	70
	Повністю та скоріше не погоджуюсь	31	38	35	39
Кар'єра для жінки — це добре, але в дійсності більшість жінок віддають перевагу сім'ї і материнству	Повністю та скоріше погоджуюсь	80	73	77	78
	Повністю та скоріше не погоджуюсь	20	26	22	23
Фінансовий внесок у сімейний дохід мають робити як чоловік, так і дружина	Повністю та скоріше погоджуюсь	76	81	78	83
	Повністю та скоріше не погоджуюсь	24	19	21	16
Жінки і чоловіки мають брати рівноцінну участь у вихованні дітей і вирішенні сімейних питань	Повністю та скоріше погоджуюсь	93	95	94	95
	Повністю та скоріше не погоджуюсь	7	5	7	5
Чоловіки здатні бути такими ж турботливими вихователями своїх дітей, як і жінки	Повністю та скоріше погоджуюсь	91	89	88	90
	Повністю та скоріше не погоджуюсь	9	11	11	10
Шлюб — це застарілий спосіб організації сім'ї	Повністю та скоріше погоджуюсь	26	20	2	0

	Повністю та скоріше не погоджуюсь	74	80	77	79
--	-----------------------------------	----	----	----	----

* За результатами опитування молодих сімей "Молода сім'я в сучасній Україні", (ДПСМ, 2003 р.) у 7 територіально-адміністративних одиницях України: Донецькій, Черкаській, Волинській, Одеській, Київській областях, АР Крим та м. Києві. Загальна кількість опитаних становить 2196 респондентів з повних та неповних сімей.

В цілому дані дослідження розвіюють поширений міф про патріархальний характер внутрішньо сімейних стосунків в українській родині. Попри повсякденне насадження вітчизняними ЗМІ гендерних стереотипів щодо дихотомії сімейних ролей жінки і чоловіка, молода сім'я, в тому числі і малого міста, їх успішно долає, віддаючи перевагу у своїй більшості партнерському, рівноправному та взаємозамінному типу їх побудови.

У перехідний період розвитку суспільства, який підсилений фінансовою та економічною кризою, особливості планування та побудови власної професійно-освітньої кар'єри знаходяться на вістрі проблеми економічної соціалізації чоловіків та жінок різного працездатного віку, оскільки нерозривно пов'язані з демографічною ситуацією, станом шлюбно-сімейних стосунків, пропозиціями на ринку праці, зайнятістю та безробіттям, очікуваною нормою віддачі людського капіталу.

Диференціація змісту соціалізації статей у відповідності з патріархальними стереотипами призводить до диспропорції чоловіків і жінок у професійному самовизначенні, що проявляється в маскулінізації та фемінізації студентського контингенту середніх та вищих навчальних закладів, порушенні гендерної асиметрії у сферах зайнятості. Так, наприклад, освітні заклади гуманітарного, медичного, соціально-культурного та педагогічного профілю мають переважно «жіночі обличчя», а військового, інженерного, транспортного, національної безпеки, державного управління тощо – «чоловічі». Отже, для рівноправного людського розвитку потрібні радикальні зрушення в гендерній соціалізації дітей і юнацтва. Важливо відмовитися від статево диференційованого підходу на користь розвитку індивідуалізованого потенціалу особистості.

Відомо, що гендерний індекс людського розвитку (ГІЛР) в Україні є досить високий за параметрами освіти жінок, їхньої питомої ваги серед осіб, які навчаються для здобуття освітньо-кваліфікаційного рівня бакалавра, спеціаліста, магістра та кандидата наук. Низький - через брак представництва українського жіноцтва на законодавчому та управлінському щаблях влади.

Специфічні проблеми порушення тендерної рівноваги простежуються за параметрами: подвійної зайнятості жінки, її нижчим економічним статусом та рівнем

заробітної плати, експлуатації ідеї одностатевої відповідальності (жінки-матері, жінки-Берегині і таке інше). Порушення гендерної рівноваги спостерігається, наприклад, в оплаті праці: жінки працюють у сферах із найнижчим рівнем заробітної плати, середній розмір якої трохи перевищує 70% заробітку чоловіків. Працюють на мало механізованих і шкідливих для здоров'я ділянках, переважно на виконавських посадах (62%). Жінки є останніми в переліку кандидатів на посаду і першими на звільнення при скороченні кадрів, відправленні у відпустку за власний рахунок тощо.

Економічна стратифікація населення пострадянських країн має конфігурацію трикутника, верхній кут якого представляє багате населення, невеликий сегмент за ним – середній клас, а переважна більшість - бідне населення. Оскільки жінки в професійно-економічній стратифікації суспільства посідають найнижчі місця, то ж їх частка серед бідного населення в пострадянських країнах є найбільшою.

Слід зазначити, що в промисловості, де працює від 64 до 73% чоловіків, зафіксовані найвищі зарплати, а найнижчі, які в 2,2-3,6 разів менші за вищезазначені, – в соціальній сфері, освіті, культурі, системі охорони здоров'я, побутовому обслуговуванні, де працює від 72 до 87 % жінок.

Чи пов'язана гендерна стратифікація галузей економіки України з економічною?

Так, це підтверджують як дані Держкомстату України, так і результати дослідження Київського міжнародного інституту соціології, отримані в процесі реалізації проекту «Проблеми жінок в Україні в перехідний період», які в узагальненому вигляді можна представити в такий спосіб (див. табл. 2).

Таблиця 2

Частка жінок, зайнятих у соціальних галузях господарства,
та співвідношення платні до середньої заробітної плати чоловіків

з/п	Галузь	Частка працюючих жінок	Рівень заробітної плати
1.	Система охорони здоров'я	82	63,5
2.	Торгівля	76,6	73,3
3.	Освіта	75,2	72,3
4.	Культура	70,2	76,7
5.	Фінансове страхування	73,4	65,3
6.	Громадське харчування	84,4	74,3

Чому посадові оклади чоловіків у цих галузях є вищими за жіночі? Тому що оплата керівних посад, які обіймають переважно чоловіки, є набагато вищою.

Хоча законодавство України не має дискримінаційних обмежень щодо вибору чоловіками і жінками галузі трудової зайнятості, проте саме жіноцтво змушене віддавати

перевагу певним сферам працевлаштування, які первісно і завідомо є економічно неплатівельноспроможними.

Розподіл статей у різних за профілем навчальних закладах прогнозує збереження економічного дисбалансу в цих сферах, адже гендерна асиметрія проявляється в «маскулінізації» та «фемінізації» студентського контингенту середніх спеціалізованих вищих навчальних закладів та відповідного їм профілю підготовки спеціалістів. Наприклад, освітні заклади гуманітарного, медичного, соціально-культурного та педагогічного спрямування залишаються привабливими для дівчат, а військової справи, національної безпеки державного управління, транспортного, інженерного економічного та юридичного - для чоловіків. Таку гендерну диспропорцію можна пояснити односторонністю економічної соціалізації, а також психологічним тиском навіюваних соціумом статевих стереотипів.

Отже, з одного боку, маємо правову рівність статей на освіту і відповідні економічні домагання у сфер професійної зайнятості, а з іншого - фактичну нерівність, яку не можна ліквідувати тільки адміністративний шляхом.

Будь-які заплановані згори заходи щодо пропорційно збалансованого представництва кандидатур кожної статі при призначенні на керівні посади чи 30-відсоткового квотування для жінок, або внесення для них пільг до Трудового кодексу тощо аж ніяк не принесуть бажаної економічної рівноваги статей, якщо за ініціюванням об'єктивних змін не будуть відбуватися зміни суб'єктивні - у свідомості, змісті гендерних орієнтацій чоловічого та жіночого населення.

Нами здійснювався контент-аналіз сценаріїв економічного життя студентської молоді, які ми розглядали як заплановані чоловіками і жінками на часову перспективу досягнення вищих щаблів професійно-освітнього та кваліфікаційного рівня, а також ретроспективний аналіз вже здобутого соціально-економічного статусу та його складових успішними представниками двох статей старшого віку. Частотні визначення чоловіками і жінками значущих кроків у досягненні бажаного соціально-економічного статусу слугували орієнтиром для проведення якісно-кількісного аналізу наративів, окремі результати якого представлені в табл. 3.

Таблиця 3

Особливості і часові перспективи реалізації сценаріїв економічного життя (у % до одностатевої вибірки)

з/п	Зміст економічної перспективи	Частота означення	
		жінками	чоловіками
1.	Орієнтація на близьку перспективу	55	45

	економічних досягнень		
2.	Орієнтація на далеку перспективу економічних досягнень	25	42
3.	Орієнтація на найвищі щаблі кар'єри і посади	25	85
4.	Праця як заробіток і самореалізація	40	68
5.	Орієнтація на суспільний сектор праці, власний бізнес в тому числі	68	95
6.	Орієнтація на домогосподарство, сім'ю та виховання дітей	88	15
7.	Праця як необхідність матеріального забезпечення сім'ї	60	85
8.	Орієнтація на започаткування власної справи	40	78
9.	Повна зайнятість в сфері суспільної праці	52	95
10.	Відповідальність за побут, домашнє господарство	82	20
11.	Сексапільність зовнішнього виду	78	20

Порівняльний аналіз розподілу відсотків дає підстави стверджувати, що у свідомості студентської молоді продовжує діяти могутній патріархальний стереотип про природне розмежування економічних сфер самореалізації статей, підпорядкування жінки ролі господині дому, матері, вихователя, а чоловіка - професіонала, здатного матеріально забезпечити сім'ю і дітей та реалізуватись у суспільній праці.

Спостерігається мотивація економічних досягнень шляхом започаткування власної справи і у жінок. Проте їхні плани щодо приватного бізнесу обмежені стереотипно жіночими видами діяльності - модельними, рекламними, косметологічними, консультативними послугами, дизайном помешкань. Отже, жінки, як і раніше, будуть задовольнятися меншою платнею, посадою, суспільним статусом. Молоді жінки планують реалізувати себе значною мірою у вихованні дітей та домогосподарстві. Потенціал отриманої професійної освіти спрямовується ними цілковито на сім'ю і мало орієнтований на професійну діяльність.

Аналіз протокольних записів дискусій у фокус-групах дає змогу виокремити зміст одностайно прийнятих їх учасниками суджень щодо причин гендерних відмінностей в економічних статусах жінок і чоловіків. Головні проблеми можна представити в такий спосіб. Хоч рівень трудової активності жінок є максимальним, подвійна їх зайнятість (жінка несе основний тягар домашньої праці, доглядає за дітьми та членами родини похилого віку) стає перешкодою на шляху професійних досягнень. Жінки підпорядковують власну економічну кар'єру потребам та інтересам сім'ї; орієнтуються на професії, які дають змогу працювати за гнучким графіком або з неповною зайнятістю. Оплата в найменш економічно престижних галузях суспільної праці (сфера

обслуговування, освіта, культура, торгівля) є в Україні найнижчою. Крім того, жінки стають жертвами кар'єрної дискримінації, оскільки спрацьовує ефект «скляної стелі». Учасники фокус-груп були одностайними в тому, що ЗМІ, які працюють у сучасному українському інформаційному просторі, продовжують насаджувати традиційні гендерні настанови, орієнтовані на виконання і вдосконалення чоловіками і жінками полярних сімейних і соціальних ролей – здатності заробляти гроші і матеріально забезпечувати сім'ю і домогосподарки.

Література:

1. Антологія гендерної теорії. - Мн.: Прописен, 2000.
2. Геодакян В.А. Мужчина и женщина. Эволюционно-биологическоепредназначение / Геодакян В.А. //Женщина в аспектефизическойантропологии. - М.: ИЗА РАН.
3. Максименко С.Д. Методологічні проблеми загальної психології / Максименко С.Д. //Практична психологія та соціальна робота. - 1999.
4. Мид М. Мужское и женское: исследование полового вопроса в меняющемсямире / Мид М. - М.: РОССПЗН, 2004.
5. Abele, A.E., & Wojciszke, B. (2007) Agency and communion from the perspective of self versus others. *Journal of Personality and Social Psychology*, 93, 751-763
6. Bosak, J., Sczesny, S., & Eagly, A.H. (2008). Communion and agency judgments of women and men as a function of role information and response format. *European Journal of Social Psychology*, 38, 1148-1155
7. Burgess, D., & Borgida, E. (1999). Who women are, who women should be: Descriptive and prescriptive gender stereotyping in sex discrimination. *Psychology, Public Policy, and Law*, 5, 665-692

Tamara Hovorun

GENDER ANALYSIS OF ECONOMICAL CULTURE

Annotation: We consider the social and psychological factors differentiating economic status and professional career aspirations of men and women. Described a significant impact on perceptions of traditional gender orientations on possible and desirable economic performance, indicating the mediation of economic culture by gender factor.

Key words: gender symmetry, economic socialization, social stratification, professional demands.

Анотація: Розглядаються соціально-психологічні чинники диференціації економічного статусу та професійно-кар'єрних домагань чоловіків та жінок. Показано значний вплив традиційних орієнтацій на уявлення статей про можливі і бажані

економічні досягнення, що свідчить про опосередкованість економічної культури чинником гендеру.

Ключові слова: гендерна симетрія, економічна соціалізація, соціальна стратифікація, кар'єрно-професійні домагання.

Анотація: Рассматриваются социально-психологические факторы дифференциации экономического статуса и профессионально-карьерных притязаний мужчин и женщин. Показано значительное влияние традиционных ориентаций на представление полов о возможных и желаемых экономических достижениях, что свидетельствует об опосредованности экономической культуры фактором гендера.

Ключевые слова: гендерная симметрия, экономическая социализация, социальная стратификация, карьерно-профессиональные притязания.

Відомості про автора

Говорун Тамара Василівна – доктор психологічних наук, професор, головний науковий співробітник лабораторії соціальної психології Інституту психології імені Григорія Костюка НАПН України